

## MEDICINA U UJEVIĆEVOJ HRVATSKOJ ENCIKLOPEDIJI

VLADIMIR DUGAČKI

(Klinički bolnički centar, Zagreb)

UDK 03:61 (497.5)

Izvorni znanstveni članak

Primljen: 6. XI. 1995.

**SAŽETAK.** *Hrvatska enciklopedija* (1941.–1945.), objavljena u pet svezaka (*A – Električka*), donijela je i 650 medicinskih natuknica pisanih na zavidnoj stručnoj razini, budući da su im autori (njih 54) uglavnom bili profesori zagrebačkoga Medicinskog fakulteta. Glavni urednik bio je dr. Mate Ujević, a urednici za medicinu prof. dr. Ante Šercer te potom prof. dr. Vladimir Čepulić. U jeku II. svjetskoga rata izdavanje takvoga kapitalnog djela hrvatske kulture bio je pravi pothvat, naprasno prekinut dolaskom komunističke vlasti. *Medicinska enciklopedija* Leksikografskog zavoda počela je izlaziti god. 1957. pod uredništvom prof. dr. Ante Šercera, okupivši i mnoge suradnike iz *Hrvatske enciklopedije*, tako da su neki prilozi objavljeni u *Hrvatskoj enciklopediji* postali predložak i temelj za kasnije natuknice u *Medicinskoj enciklopediji*.

*Hrvatska enciklopedija* na kojoj se posljednjih godina intenzivno radi još uvijek spada među deziderate hrvatske kulture budući da su dvije edicije istoga imena ostale nedovršene. *Hrvatska enciklopedija* Ivana Zocha (Osijek, 1887.–1890.) završila je slovom *G* (dva sveska), dok je *Hrvatska enciklopedija* Mate Ujevića (Zagreb, 1941.–1945.) došla do natuknice *Električka* (pet svezaka). Medicina kao važan segment ljudskoga znanja i umijeća svakako zauzima nezaobilazno mjesto u svim općim enciklopedijama i leksikonima. O medicini u osječkoj *Hrvatskoj enciklopediji* već je pisano<sup>1</sup>, ovdje treba nešto reći o medicini u *Hrvatskoj enciklopediji* koju je izdavao Konzorcij Hrvatske enciklopedije, odnosno kasnije Hrvatski izdavački bibliografski zavod (HIBZ), a glavni joj je urednik bio dr. Mate Ujević<sup>2</sup>.

Krajem 1938. i početkom 1939. dr. Mate Ujević počeo je okupljati prve suradnike i prikupljati novčana sredstva. *Hrvatska enciklopedija* bila je (prema oglednom arku objavljenom početkom 1940.)<sup>3</sup> predviđena u 12 svezaka<sup>4</sup>, s oko 800 stranica po svesku, a trebala je izlaziti dinamikom od dvaju svezaka godišnje. Za medicinu i farmaciju je,

<sup>1</sup> V. Dugački, *Medicina u osječkoj »Hrvatskoj enciklopediji« (1887–1890)*. »Medicinski vjesnik«, 1986., 18: 161–166.

<sup>2</sup> M. Švab, *Mate Ujević, utemeljitelj suvremene hrvatske enciklopedike*. Radovi Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža«, knj. 2, Zagreb, 1992., 9–73.

<sup>3</sup> *Hrvatska enciklopedija* u 12 svezaka (Zagreb, 1940.).

<sup>4</sup> Budući da je pet svezaka *Hrvatske enciklopedije* obuhvatilo građu do polovine slova *E*, procjenjujem da bi za cjelokupnu građu trebalo najmanje 20 svezaka.

prema tome oglednom arku, bilo predviđeno oko 5,5% ukupnoga sadržaja<sup>5</sup>. Za medicinske su urednike izabrani ugledni profesori zagrebačkoga Medicinskog fakulteta: anatom prof. dr. Drago Perović (za temeljne medicinske znanosti), otorinolaringolog prof. dr. Ante Šercer (za kliničke medicinske znanosti) i higijeničar prof. dr. Andrija Štampar (za higijenu i socijalnu medicinu). Međutim, odmah poslije uspostave Nezavisne Države Hrvatske, prof. Štampar je uhićen te sproveden u Graz, gdje je bio interniran sve do završetka rata. Zbog toga je kao urednik radio samo u pripremnome dijelu i na I. svesku, a kao suradnik napisao je samo 6 natuknica<sup>6</sup>. Također, za vrijeme NDH nije bilo uputno da se pravoslavac prof. Perović previše eksponira, makar nije bio uklonjen s Medicinskog fakulteta. Kao suradnik napisao je samo jednu (doduše vrlo opsežnu) natuknicu za I. svezak. Urednički je teret tijekom 1941. i 1942. uglavnom nosio preostali član medicinskoga uredničkog triumvirata prof. Šercer. No, kad je on u jesen god. 1942. izabran za dekana Medicinskog fakulteta, uredništvo mu je postalo veliko opterećenje, pa od 1943. uredništvo za medicinu preuzima dr. Vladimir Čepulić, profesor fitzeologije zagrebačkoga Medicinskog fakulteta i predsjednik Hrvatskoga liječničkog zbora.

Ukupno je objavljeno pet svezaka *Hrvatske enciklopedije* (u zagradi je naveden broj stranica te datum završetka tiskanja): I. svezak *A – Automobil* (XV + 808 str., 10. II. 1941.), II. svezak *Autonomaši – Boito* (VIII + 728 str., 20. XII. 1941.), III. svezak *Boja-Cleveland* (VIII + 800 str., 21. X. 1942.), IV. svezak *Cliachit – Diktis* (VIII + 776 str., označeno 1942., zapravo tiskan 1943.), V. svezak *Dilatacija – Električka* (VIII + 738 str., 2. V. 1945.). Barbarizmom pobjednika taj je V. svezak, tiskan samo tjedan dana prije završetka rata zbog čega je uglavnom ostao neraspačan, uništen, jer je osnovna »mana« te apolitičke edicije bila što se zvala *Hrvatska enciklopedija*.

Godine 1936., iste godine kad je objavljen veliki *Leksikon Minerva*, Nakladna je knjižara »Minerva« izdala prvi hrvatski medicinski leksikon – *Leksikon zdravlja*, kojemu je urednik bio dr. Edo Deutsch, a sudjelovalo je 16 suradnika od kojih je samo jedan bio nastavnik Medicinskog fakulteta. Zbog toga ne čudi što je od tih 17 zagrebačkih liječnika, makar su stekli izvjesno iskustvo u leksikografskome radu, *Hrvatska enciklopedija* odabrala samo njih petoricu<sup>7</sup>, oslanjajući se radije na suradnju stručnjaka sa zagrebačkoga Medicinskog fakulteta. Suradnike za medicinu nabrojiti ćemo prema medicinskim strukama:

anatomija: Drago Perović, Vjekoslav Duančić

fiziologija: Fran Smetanka, Rikard Hauptfeld, Petar Jurišić

patologija: Sergije Saltykow, Zvonimir Kopač, Ljudevit Jurak

bakteriologija: Niktopolion Černozubov, Kruna Tomić-Karović

farmakologija: Ivo Ivančević

interna medicina: Ivan Hugo Botteri, Vinko Vuletić, Dinko Sučić, Silvije Novak

infektologija: Fran Mihaljević

neuropsihijatrija: Radoslav Lopašić, Josip Glaser, Zvonimir Sučić

<sup>5</sup> To bi značilo da bi medicinski sadržaj obuhvaćao jedan cijeli svezak.

<sup>6</sup> Razmišljajući o *Medicinskoj enciklopediji*, direktor Leksikografskoga zavoda »Miroslav Krleža« ponudio je 1951. mjesto glavnoga urednika Štamparu, što je ovaj zbog preuzetosti odbio.

<sup>7</sup> V. Bazala, Š. Čajkovac, B. Dragišić, V. Duančić, L. Glesinger.

dermatovenerologija: Franjo Kogoj, Srećko Bošnjaković, Šime Čajkovac  
 pedijatrija: Ernst Mayerhofer, Branko Dragišić, Slavko Mašek  
 kirurgija: Julije Budisavljević, Robert Pečić  
 ortopedija: Božidar Špišić, Aleksandar Manzoni, Ferdo Grospić  
 otorinolaringologija: Ante Šercer  
 oftalmologija: Albert Botteri, Zvonimir Pavišić, Andrija Španić  
 ginekologija: Franjo Durst, Stjepan Vidaković  
 urologija: Aleksandar Blašković  
 stomatologija: Juraj Bocak ml.  
 rendgenologija: Silvije Kadrnka  
 balneologija: Ivo Ivančević  
 fizijatrija: Joso Budak  
 alkoholizam: Vuk Vrhovac  
 medicina rada: Miroslav Šlezinger  
 higijena: Andrija Štampar, Josip Rasuhin, Milivoj Petrik, Ferdo Mikić  
 dijetetika: Ernst Mayerhofer<sup>8</sup>  
 aerologija: Marijan Banić  
 rabiologija: Slavko Palmović  
 povijest medicine: Lujo Thaller, Vladimir Bazala, Lavoslav Glesinger, Juraj Körbler,  
 Ante Vuletić, Hrvoje Iveković

Neke medicinske natuknice (njih 9) potpisalo je uredništvo (U.), mahom su to biografije no ima i strukovnih natuknica (npr. *bacanje* i *bilo*). Neke natuknice (njih 44) ostale su nepotpisane. Tu ima i malih natuknica od 2 retka, ali i većih kao *bol* (59 redaka). Dobar dio nepotpisanih natuknica su biografije istaknutih liječnika, posebice ih ima mnogo u III. svesku (njih 17). Budući da upada u oči da se profesor povijesti medicine Lujo Thaller, koji je za *Hrvatsku enciklopediju* napisao 31 biografski prilog, u tom III. svesku uopće ne navodi kao autor, sklon sam vjerovati da te nepotpisane natuknice potječu iz njegova pera. Neke natuknice su iz graničnih područja zadirućih u medicinu, kao pojedine natuknice iz fiziološke psihologije (R. Bujas), embriologije (N. Fink, T. Varićan) ili pak farmakognozije (A. Vrgoč, B. Akačić, D. Marković). Neke, pak, medicinske biografije pisali su i nemedicinari, pogotovo ako se radi o osobama koje su se uz liječništvo bavile i drugim djelatnostima.

Doprinos navedenih 54 autora medicinskih natuknica nikako nije jednak, jer je čak 11 od njih napisalo samo jednu natuknicu, petorica dvije, a trojica tri. Zbog toga smo izdvojili one autore koji su napisali više od 20 natuknica: Vjekoslav Duančić (njih 57), Sergej Saltykow (54), Ivo Ivančević (48), Ernst Mayerhofer (45), Radoslav Lopašić (42), Vladimir Bazala (33), Franjo Kogoj (32), Lujo Thaller (31 potpisanu natuknicu), Vinko Vuletić (24). Ukupno je obrađeno oko 650 medicinskih natuknica, međutim raspon broja redaka pojedinih natuknica vrlo je širok, od 2 retka do iznad tisuću. Izvojiti ćemo veće natuknice.

<sup>8</sup> U to je vrijeme (1944.) Mayerhofer objavio *Leksikon prehrane*, također u izdanju HIBZ-a.

Najveća medicinska natuknica jest *crijevo*. Obradena je anatomija (V. Duančić), patološka anatomija (Z. Kopač) i klinika (D. Sučić). Fiziologija nije obradena već se upućuje na natuknicu *anatomija* te klinika crijeva u domaćih životinja, iz pera veterinara. Cijela natuknica ima 1618 redaka i dvije tabele, na humanomedicinski dio otpada 1286 redaka.

Najveća natuknica uopće u *Hrvatskoj enciklopediji* jest *elektrika*, podijeljena u tri dijela: *elektrika* u fizici i kemiji, *elektrika* u medicini i *elektrika* u tehnici (ovaj treći dio ostavljen je za VI. svezak). Dio *Elektrika u medicini* ima dvanaest humanomedicinskih i jednu veterinarskomedicinsku podnatuknicu. Humanomedicinski dio broji 1165 redaka i 24 slike, a podnatuknice su: *elektricitet mišića*, *elektrode za podraživanje*, *elektrodiagnostika*, *elektrofiziologija*, *elektrogimnastika*, *elektrokardiografija*, *elektrokoagulacija*, *elektroliza u liječenju*<sup>9</sup>, *elektromasaža*, *elektronarkoza*, *elektropatologija*, *elektroterapija* a autori su R. Hauptfeld, P. Jurišić, V. Vuletić, S. Kadrnka i J. Budak.

Treća po veličini jest natuknica *anatomija*, a sastoji se od četiri dijela: anatomija čovjeka, anatomija životinja, anatomija veterinarska, anatomija biljna. Humanomedicinski dio napisao je D. Perović i taj ima 1109 redaka teksta, 30 redaka literature i 5 slika. Natuknica anatomija izdana je i kao separat<sup>10</sup>.

Više od 500 redaka imaju natuknice *bolnice* (510 redaka teksta, 16 redaka literature, 13 slika, jedna tabela; autori su V. Bazala i Z. Pavišić) i *bakteriologija* (petsto redaka teksta, pet redaka literature, jedna slika, jedna tabela u boji; autor je N. Černozubov).

Natuknica *dijete* ima četiri cjeline: dječji rad, dječji jezik, dječja književnost te naravno medicinski dio s 470 redaka i 6 tabela. Autori toga medicinskog dijela su B. Dragišić (razvoj djeteta), E. Mayerhofer (dječja hrana) i S. Mašek (briga za dijete).

Humanomedicinski dio natuknice *bubreg* napisali su V. Duančić, R. Hauptfeld i A. Blašković i on ima 377 redaka teksta, 3 retka literature i dvije tabele. Uz njega postoji i veterinarski dio (anatomija, te bolesti).

I natuknica *ehinokokoza* ima svoj medicinski (3341 redak i 3 slike; autor I. H. Botteri) i veterinarski dio.

Relativno velika natuknica jest *bolesti zanimanja* (281 redak teksta i 11 redaka literature) autora Miroslava Šlezingera, što je i njegova jedina natuknica u *Hrvatskoj enciklopediji*.

Više od 200 redaka imaju natuknice *arterioskleroza* i *abortus*. *Arterioskleroza* (za koju autor s pravom kaže da je bolji termin ateroskleroza) ima svoj humanomedicinski dio (243 retka i 1 slika u boji; autor I. H. Botteri) i veterinarskomedicinski dio, dok natuknica *abortus* ima također dva dijela: medicinski dio (202 retka iz pera F. Dursta) i dio o abortusu s moralnoga gledišta katoličke crkve.

Veći dio natuknica zajedničkih medicinarima i veterinarima podijeljen je na odgovarajuće dijelove, kao što smo u mnogim prethodnim primjerima mogli vidjeti. Natuknica, pak, *bjesnoća* (189 redaka teksta, 16 redaka literature i 2 slike) zajednički je tekst medicinara S. Palmovića i veterinara A. Hupbauera.

Sljedeće tri natuknice imaju točno isti broj redaka: 165. To su *alkoholizam* (autor Vuk Vrhovec), *autonomni živčani sustav* (autor V. Duančić) i medicinski dio natuknice *dijeta* (autor D. Sučić; postoji i veterinarski dio).

<sup>9</sup> V. svezak pisan je morfonološkim (»korienskim«) pravopisom, za razliku od prvih četiriju svezaka.

<sup>10</sup> Ukupno je objavljeno 9 separata.

Eto, nabrojili smo 15 ponajvećih natuknica medicinskog značaja. Spomenimo ovdje i tehničke značajke *Hrvatske enciklopedije*: tekst se niže u dva stupca na stranici, pojedini stupac ima 82 retka, tekstovi su tiskani *petitom* (8 pt), a literatura *nonparelom* (6 pt). Kao što smo iz prethodnih primjera mogli uočiti *Hrvatska enciklopedija* ilustrirana je slikama (fotografijama i crtežima) u tekstu, na tabelama a ima i priloga u boji.

Da ne bismo samo govorili o tehničkim značajkama, treba napomenuti da su tekstovi na najvišoj medicinskoj razini; uostalom velika većina autora bili su profesori zagrebačkoga Medicinskog fakulteta. No od objavljivanja *Enciklopedije* prošlo je 50 godina pa je točnije reći da su tekstovi na najvišoj medicinskoj razini onoga vremena. Primjerice, šećernoj je bolesti posvećena natuknica od samo 31 retka, daleko premalo ako se gleda s motrišta današnje medicinske znanosti.

Težnja da se u jedva nešto više od dvije godine od osnivanja Konzorcija krene s objavljivanjem i da se zadrži planirana dinamika od dva sveska godišnje, dovela je do nekih nedosljednosti i manjkavosti. Uočava se, primjerice, da u I. svesku tiskara (a to je »Tipografija« D. D.) ne raspolaže još grčkim slovima pa se grčki etimološki izvori transkribiraju latinicom. Treba također pripomenuti da neki medicinski termini imaju svoje etimološko tumačenje dok ga drugi nemaju. Postoji nedosljednost u opremi biografskih natuknica: negdje ćemo naći potpun datum rođenja i smrti, drugdje samo godinu, a u nekim natuknicama potpuno nedostaju podaci o mjestu rođenja ili smrti. Očigledno je autorima dano na volju hoće li uz tekst natuknice donijeti literaturu ili ne; većina natuknica nema literature.

Navest ćemo nekoliko primjera nedosljednosti: natuknica *analgetici* dana je u množini, ali je adekvatno koncipirana natuknica *analeptik* dana u jednini, iako se iz teksta vidi da se ne radi samo o jednome preparatu. Natuknica *akomodacija* obrađuje samo akomodaciju oka a ne i druge prilagodbe, natuknica *akutan* odnosi se samo na tijek bolesti a ne i na druga stanja. Neke natuknice, zajedničke humanoj i veterinarskoj medicini, kao npr. malformacije *acefalija*, *akardija*, *agnatija* i dr. obrađene su samo s veterinarskoga motrišta, isto kao i natuknica *aplikacija lijekova*. Zanimljiv je propust da za rakiju od riže postoje dvije natuknice: *arrak* (autor M. Mohaček) i *arak* (autor E. Mayerhofer). U popisu suradnika kroz svih pet svezaka, navedeni se E. Mayerhofer u II. i V. svesku pravilno citira kao Ernst, a u I., III. i IV. svesku nepravilno kao Emil Mayerhofer. U istome se popisu (IV. svezak) zamjećuje da nije razriješena skraćunica S. N. koja označava autora Silvija Novaka.

Jezik kojim su natuknice pisane strogo je znanstven i tek smo na jednom mjestu otkrili pučki izričaj *čahurac* za aterom. Možda bismo čak mogli i zažaliti što nema više pohrvaćenih termina, budući da se radi o općoj a ne o medicinskoj enciklopediji. Tako se primjerice navode natuknice *coma*, *contractura*, *constrictor*, *coniunctivitis*, *curette*. Pa i u pisanju termina ima nedosljednosti: navode se pohrvaćeni termini *anurija*, *acetonurija*, *albuminurija*, ali se donosi termin *azoturia* a ne azoturija. Slično postoji natuknica *ankilostomijaza*, ali i *aurantiaza*.

No bez obzira na te sitne nedosljednosti i propuste, kojih najviše ima u I. svesku (jer *experientia docet!*), s formalne i sadržajne strane *Hrvatska enciklopedija* i na medicinskome planu predstavlja izuzetno kvalitetno djelo, dostojno naroda i s veće leksikografske tradicije. Divljenje je tim veće kad se zna u kakvim je okolnostima ona nastajala: rat, neimaština, vrtoglava inflacija, nestabilne političke prilike. Mnogi su

suradnici nasilno maknuti sa svojih katedara (braća Botteri<sup>11</sup>, Budisavljević, Durst, Kogoj, Mayerhofer, Lopašić, Saltykow), javno onemogućeni (Perović, Vrhovac), otišli u partizane (Černozubov, Šlezinger, Iveković), zatočeni ili internirani (Štampar, Glesinger) ili čak fizički likvidirani (Bocak). Imajući to na umu treba posebno priznanje odati medicinskim urednicima prof. dr. Anti Šerceru i prof. dr. Vladimiru Čepuliću, a nadasve glavnomu uredniku dr. Mati Ujeviću. Svoje leksikografsko iskustvo stečeno u radu na *Hrvatskoj enciklopediji*, Šercer je iskoristio u *Medicinskoj enciklopediji* Leksikografskoga zavoda u Zagrebu, koje je bio glavni urednik (od 1955. do kraja života 1968.). *Medicinska enciklopedija* okupila je mnoge suradnike iz *Hrvatske enciklopedije*<sup>12,13</sup>, tako da su prilogi objavljeni u *Hrvatskoj enciklopediji* postali predložak i temelj za kasnije natuknice u *Medicinskoj enciklopediji*.

## MEDICINE IN UJEVIĆ'S CROATIAN ENCYCLOPAEDIA

**ABSTRACT.** In the Croatian Encyclopaedia (1941–1945), which was published in five volumes (*A – Electricity*), there are about 650 medical entries written in a highly professional manner. Most of their authors, 54 in all, were professors at the Medical School in Zagreb. Editor-in-chief was dr. Mate Ujević; editor for medicine was professor Ante Šercer, who was succeeded by professor Vladimir Čepulić. During the Second World War the publishing of such a major work of Croatian culture was a true undertaking; it ended abruptly with the coming in power of the communist government. In 1957. the Lexicographic Institute started publication of the *Medical Encyclopaedia* with professor Ante Šercer as editor. The endeavour assembled many authors from the *Croatian Encyclopaedia* so that some articles published in the *Croatian Encyclopaedia* served as models and set up standards for later entries in *Medical Encyclopaedia*.

<sup>11</sup> Poslije nasilnog umirovljenja profesora oftalmologije Alberta Botterija, u III., IV. i V. svesku oftalmološke natuknice pišu njegovi najbliži suradnici Andrija Španić i Zvonimir Pavišić (8 natuknica), samoprijegorno uz svoje ime potpisujući i svog učitelja.

<sup>12</sup> Š. Čajkovac, V. Duančić, J. Glaser, L. Glesinger, F. Grospić, R. Hauptfeld, I. Ivanković, S. Kadrnka, F. Kogoj, Z. Kopač, J. Körbler, R. Lopašić, F. Mihaljević, S. Novak, S. Palmović, Z. Pavišić, D. Perović, D. Sučić, Z. Sušić, A. Šercer, K. Tomić-Karović, S. Vidaković, V. Vuletić. Od nemedicinaru suradnici *Hrvatske enciklopedije* i *Medicinske enciklopedije* bili su: R. Bujas, N. Fink, F. Kušan i Z. Lorković.

<sup>13</sup> U travnju 1952. formiran je privremeni urednički odbor *Medicinske enciklopedije* na čelu s V. Duančićem. Odbor je izradio prvi nacrt *Medicinske enciklopedije*, uskladio je i popunio abecedarij te je 1953. izradio ogledne članke za prospekt enciklopedijskih izdanja Leksikografskog zavoda, no tada se Duančić teško razbolio. Urednički je odbor potom zatražio i od odgovornih političkih faktora postigao da se za glavnog urednika imenuje Ante Šercer.